

L. N. Gumilöv, *Eski Türkler 1*, Türk.Terc. D.Ahsen Batur/, İstanbul 1999, Birleşik Yay. 592s.

Bilindiği gibi Türk tarihinin ilk devrelerini teşkil eden İslâmiyetten Önceki Türk tarihi hakkında gerek yazılı ve gerekse sözlü kaynaklar maalesef o devreleri açıkça ortaya koyacak kadar yeterli değildir. İslâmiyet öncesi kurulan Türk devlet ve kavimlerinin siyasî, dinî, sosyal ve iktisadî durumlarını açıklayacak güvenilir kaynakların ve yeterli malzemenin azlığı bu sahada araştırma yapılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Ancak Türk tarihinin başlangıcı olan bu devrenin araştırılıp, incelenmesinin önemi de günden güne artarak, bu devre ile ilgili çalışmaların çoğalmasına sebep olmuştur. Nitekim Türkiye'de son yıllarda bu sahada önemli adımlar atılmış, özellikle yabancı dilde yazılmış çeşitli eserler Türkçe'ye kazandırılmıştır. İşte İslâm Öncesi Türk tarihi hakkında yaptığı araştırmalarla kendisini ilim âlemine tanıtan ünlü Rus tarihçisi L.N.Gumilöv'un en önemli eseri olan "Eski Türkler" in tercüme edilmesi de bu düşüncenin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda Senkronik ve Anomastik tablolar verilmektedir.

Eseri Türkçe'ye kazandıran A.Batur girişte kendi onsöz'ünde Gumilov'un hayatına çok kısa değinerek, eserin tercümesinde özellikle Gök-Türk ve Uygurlara âit hakan, bey, şad isimleri ile Çin hanedanına ait kişilerin adlarının transkripsiyonunda zorlandıklarını belirtmektedir. Nitekim biz de eseri okurken bazı isimlerin farklı şekillerde yazıldığını gördük. Meselâ : Mugan- han (Mu-kan), Türksanf- Tanhan-han (Türk-şad), Cjou İmparatorluğu (Chou İmparatorluğu), Tölemen (Ta-lo-pien)...vs.

Kitabın "Yazardan" kısmında (10) yazar eserini ilk defa 1935 yılında yazmaya başladığını, ancak ne yazık ki Eski Türklerle âit bütün malzemelerin henüz tam olarak toplanıp işlenemediğinden, kendisinin de sadece eldeki bilgileri değerlendirdiğini söyleyerek bu çalışmasında yardım ve teşviklerini gördüğü herkese teşekkür etmektedir.

Onsöz'de (13-16) Eski Türkler ve özellikle de Hunlar hakkında yeterince ilmî araştırmaların yapılmadığından tarihlerinin iyi bilinmediğini; bu iki kavmin hayat tarzları, yerleşim yerleri, âile yapıları arasında benzerlikler bulunsa da yine de birbirlerinin tâkipçileri olmadıklarını ifade etmektedir. Yazar Eski Türkler kelimesi ile Gök-Türk ve Uygurları kastettiğini belirterek, onsözün sonunda insanlık tarihinde çok geniş ve önemli bir yer tutan Eski Türklerin tarihlerinin tam olarak yazılmadığından, yazılanlarında derli-toplu olmadığını ve kendisinin böylesine geniş bir konuyu tamamen açıklığa kavuşturma iddiasında olmadığını, eserinin sadece analiz ve sentez metodunu kullanarak yapılan bir deneme olduğunu söylemektedir.

"Görüşler ve Şüpheler" (17-22) başlığı altında Eski Türkler hakkında araştırma yapan Rus, Alman, Fransız tarihçilerinden bazılarının araştırmalarında düştükleri hatalara çok kısa değinerek; özellikle Çin kaynaklarının önemi ve tarafgirlikleri üzerinde durarak, Ermeni, Bizans, Fars ve Arap kaynaklarında da Türkler hakkında verilen bilgilerin parça parça olduğunu ifade etmektedir.

I.Bölüm'de "Büyük Türk Hakanlığı" (25-317) işlenmektedir. Yazar her iki bölümde de konuları ana ve alt başlıklar şeklinde vermektedir. Bu bölümde 17 ana başlık

altında I. Gök-Türk Hakanlığı detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu bölümde anabashıklar altında verilen bilgileri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz : Sarısu çevresinde varlıklarını sürdüren Toba (Wey İmparatorluğu), Cücen (ki yazar Cücenler ile Juan-Juanları kastetmektedir), Teleutlar'ın ortaya çıkış tarihleri ve etnik yapıları verilmektedir. Yazara göre bu halklar için tek bir etnik yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Bunlar kendi devletlerine yaşama hakkı bulamayan çeşitli kabilelerin topraklarından kaçarak gittikleri yerlerde oluşturdukları birliklere sonradan verilen isimlerdir. "Atalar" ana başlığı altında önce Cücen, Toba, Teleut Hanlığı ve Eftaltiler (ki bunları Ak-Hunlar olarak kabul ediyor) arasındaki iç ve dış mücadeleler, Cücenler arasında Budizmin yayılması ve Çin'in bu devletleri kendi siyasî çıkarları için kullanması ile Açına hanedanının ortaya çıkışını vermektedir. Hunların dışı kurt efsanelerinin temelini teşkil eden Açına (Aşına)'nın "beşyüz âilesi" olduğundan, bu beşyüz âilenin V. Asırda Hunlar ve Siyenpi'ler tarafından Çinlilerden alınan Şen-si'nin batı taraflarında yaşayan "değişik boyları" birleştiren prens olduğunu ve Çinlilerin Açına'nın soyundan gelenlere "Tü-kû" dediklerini söyleyerek, bu Türk kelimesinin okunuşunu ve anlamını vermektedir. O dönemde ortak dil olarak Moğolca konuşulduğunu ve Açına'nın Moğolca ve Çince "a" takısı ile "Asil Kurt" mânâsına geldiğini belirterek, kurt'un Türklere ifade ettiği önem ve bu hayvana dayandırılan iki Türk efsanesini kısaca vermektedir. Yine prens Açına'nın yerli halklarla dostluk kuran savaşçıların bu yerli halka "Türk veya Türküt" adını verdiklerini, bu kelimenin 1500 yıl boyunca bir kaç kez mânâ değişikliğine uğradığını belirterek bu değişiklikler üzerinde durmakta, ayrıca Moğollarla Türklerin karıştırıldıklarını ve kendisinin de bir karışıklığa meydan vermemek için VI.yy'da Cücen ve Çinlilerin adlandırdıkları gibi kitabının konusunu teşkil eden bu milleti kendisinin de Türküt olarak adlandırdığını söylemektedir.

Bizim I. Gök-Türk Hakanlığı olarak adlandırdığımız devleti Büyük Açına Devleti (545-581) olarak adlandırarak bu devletin kuruluş tarihi ile bu sırada komşularıyla olan münâsebetlerini (Bizans-İran ilişkileri, Bumin Kağan'ın Cücen ve Eftaltitleri büyük bir hezimete uğratarak, idâresi altına alması, Doğu-batı savaşları, Avarların Karadeniz sahillerine gelmeleri) detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

"İpek Yolu" anabashığı altında ise bu yolun coğrafyası çizilerek, Eftaltitleri ve Kuzey Çin İmparatorluğunu yenen Türklerin batıyla doğuyu birbirine bağlayan Büyük İpek Yolu ellerinde tuttukları için hem ekonomik hem de politik yönden güçlendiklerini belirterek, Çin'den aldıkları ipeği Soğdianlı tüccarların aracılığıyla Bizans'a sattıklarını, İran'ın buna karşı koyması sonucu yapılan savaşları, Bizans-Türk münâsebetleri ile karşılıklı elçilerin gidip-gelmesini, Bizans'ın Avarlarla bir ittifak yapmalarını ve buna Türklerin gösterdikleri tepkileri en ince ayrıntılarına kadar vermektedir.

"Hakanlığın İçinde" anabashığının altında Türkler'deki idâri sistemden bahsederek, onlar arasındaki "kul" tabirinin yanlış olarak "köle" mânâsında yorumlandığını, aslında kul kelimesinin IX.yy'a kadar "yabancıya boyun bükme" anlamında olduğunu, İslâmı-yetten sonra ise farklı bir anlam kazandığını söyleyerek, Türklerin Bizans elçilerinin notlarına göre çok zengin bir hayat sürdüklerinin anlaşıldığını belirtmektedir. Yine yazar, "ülüş sistemi" ile tahtın miras yoluyla diğerlerine intikal ettirildiğini, devletin 558'de dört ana prensliğe 576 ise 8'e çıktığını ve her başbuğa bağlı kumandanlık ve onun emrinde belirli bir askeri gücün olduğunu belirterek bu sistemin kuruculuk rolü oynadığını ve iç savaşların çıkmasına engel olduğunu söylemektedir.

Türk Hakanlığı çevresindeki Cücen kalıntıları, kendi ülkelerinde barınamayanlar ile Çin'in hizmetinde bulunmak istemeyenlerin, farklı kabilelerden olsalar bile kendi aralarında küçük aksan farklılıklarıyla Türk dilini konuştuklarını ve oluşturdukları birliğin "orda" kelimesi ile ifade edildiğini söylemektedir. Yazar onların bu şekilde "budun" milleti teşkil ettiklerini ve bu-dun'un anlamının da beylerin ve ordaların erleri demek olduğunu belirterek, ordanın etnik bir grup mânâsında değil, harbî teşkilat anlamında olduğunu, E.Prtisak'ın budun kelimesini "milletin bir bölümü" olarak kabul ederel, yanlış bir mânâ verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca kabile birliği için "Oğuz" kelimesinin kullanıldığını, hiçbir ana boya bağlanmayan fakat birbirine yakın yaşayan küçük kabilelerin kendi aralarında birleşerek ittifaklar meydana getirdiklerini ve bu tür topluluklar için Oğuz kelimesini kullandıklarını söylemektedir. Türk devletinde barbarlığın en üst basamağı olan alp dönemi ile demir-kılıç döneminin yaşandığını, çok evlilikten tek eşliliğe geçildiğini ve medenileşme sürecine girildiğini belirterek bu barbar devletin esas gücünü ordusu ile yönetim sisteminin teşkil ettiğini ifade etmektedir.

"Kendi Evlerinde Türkler" anabaşlığı altında demirin Türkler için önemi üzerinde durarak yapılan arkeolojik kazılarda çıkan malzemeler arasında yüksek kaliteli demirden yapılan keskin kılıçlar, baltalar, üzengiler, bıçaklar, gemler, kamalar, mızrak, ok uçları, tencerelerin olduğunu, askerlerin elbiselerinde bile demir kullanıldığını söyleyerek, Türklerde zırhlı süvari birliklerinin oluşunun onları çabuk savaşa götürdüğünü belirtmektedir. Barış dönemlerinde Türklerin hayvancılıkla uğraştıklarını, süreklilik avları düzenlediklerini, çadırın yaylak ve kışlak hayatı süren Türklerin hayatında önemli bir rol oynadığını ve Türklerdeki leviratüs sistemi ile birden fazla evliliğin az görüldüğünü, kadına çok büyük saygı gösterildiğini söylemektedir.

"Türklerde Din" anabaşlığı altında, eski Türk dini hakkındaki bilgilerin iki Çin yıllığı Wey-şu ve Sui-şu'dan öğrenildiğini, ancak iki kaynağın birbirine tezat bilgiler verdiklerini söyleyerek eski türk dininin "Gök Tanrı Dini" olduğunu belirterek bunu belgelerle ispatlamaktadır. Atalar kültürü ve Yer-su (Tabiat kuvvetlerine inanma) inançlarını misalleriyle anlatmaktadır. Burada dikkatimizi çeken husu yada taşı hakkında verdiği bilgilerdir. Ona göre : "Yada XX.yy'la kadar sığır, at veya domuz karından ciğer veya başka bölgelerinden alınan çeşitli şekillerdeki küçük taşların üzerine dualar okunmak suretiyle yağmur yağdırmak için uygulana gelen bir büyücülük şeklidir". Yine Kam'lık anlayışının VI-VII.yy'da olmadığını, bu sistemin VII-VIIIyy'da ortaya çıktığı ihtimalinin kuvvetli olduğunu belirtmektedir.

"Büyük Kavga" da (581-593) I.Gök-Türk Hakanlığını yöneten hakanlar arasındaki iç mücadeleler, Çin, Bizans ve İran'la yapılan savaşlar anlatılmaktadır.

Hakanlığın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması ve bundan faydalanan Çin'in Doğu Hakanlığını vassalı yapmak için oynadığı çeşitli entrika oyunları, Türk-Çin savaşları, Batı hakanlığının İsteminin yönetiminde yükselişini anlatarak, bu sırada hakanlığın genel durumunu kendisinin farklı değerlendirdiğini ve görüşleri ilim âlemince kabul gören E.Chavannes'inkinden tamamen farklı olduğunu, bu görüş ayrılığının temelini ise "XX.yy'da Rus araştırmalarınca gerçekçi olmadığı ortaya konulduğu için reddedilmesi gereken Chavannes'in genel yargıları ve bazı terimlerin kavranması teşkil etmektedir" diyerek bunlara kısaca değinmektedir. Ayrıca onun "Batı Türkleri tek bir millet olmadılar; onlar çeşitli kabilelerden teşekkül etmiş bir konfederasyon meydana getirdiler" şeklindeki düşüncesini tashih etmektedir. Bundan sonra hakanlığın sosyal yapısını oluşturan halklar

ve kabileler ile maddi durumu hakkında bilgi verilmektedir. Tan İmparatorluğunun doğuşu ve kuruluşunu bir anabashlıkta inceleyerek Çin tarihi hakkında kısaca bilgi vermekte; bu dönemdeki Türk-Çin savaşlarından ve kültür etkileşiminden bahsetmektedir.

Doğu Hakanlığını da bir ana başlık altında inceleyerek, hakanlığın Çin'le mücadeleleri ve anlaşmaları, Telesa (Töles) kabilelerinin hakanlık tebaasının büyük bir kısmını teşkil ettiklerini belirterek özellikle Uygurların isyan ettiklerini ve hakanlığın bunun üstesinden geldiğini ve Çin'le mücadeleye devam ettiğini kaydederek; Batı hakanlığının esasını teşkil eden Nuşibi kabilelerinin isyanları ve hakimiyeti ele geçirerek huzuru tekrar sağlamaları sonucunda 635'lerde bu kabilelerin Açına oğullarının elinden sadece yönetimi almakla kalmadıklarını, görünüşe göre yerli kabile beylerini de dışladıklarını belirterek bu beylerin her birinin mevki yönünden şad'a yani veliaht prense eşit olduğunu ve yine her birine iktidarı simgeleyen birer ok verildiğini ve bilahare "Onok Türkleri" tabirinin buradan çıktığını ifade ederek, durum detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Yazar "Tabgaç Hani" anabashlığı altında Türklerin Çine "Tabgaç" dediklerini ve bu sırada Çin'in imparatoru olan Taytszun hana (bu hanedanın soyu Türklerden geliyordu) sevgi ve saygı beslediklerini belirterek, küçük Moğol ve Türk gruplarının ona bağlanarak Kore savaşlarını katıldıklarını söylemektedir.

Batı Hakanlığının yavaş yavaş güç kaybettiğini, İşbara Han'ın başarılı siyasetinin hakanlığı kurtaramadığını, 657'de Çin'le yapılan savaşta esir düştüğünü ve hakanlığın Çin'e bağlandığını söyleyerek bu sırada cereyan eden Arap-İran savaşlarıyla da Türklerin yakından ilgilendiklerini belirterek bölgenin durumu hakkında kısaca bilgi vermektedir. Ayrıca Çin'in fethettiği topraklarını ikisi doğu ve ikisi batıda olmak üzere 4 genel valinin yönetimine verdiğini, ancak onların bütün bu toprakları tek başlarına yönetemeyeceklerini anlayarak idâreyi sadakatlerini ispat eden Türk prenslerine verdiklerini söylemektedir.

II.Bölüm (317-527) "Gök-Türkler ve Uygurlar veya II. Hakanlık Devri" başlığını taşımakta ve yine 10 anabashlık altında konular incelenmektedir. Türklerden sonra hakim güç olarak Çin'in karşısına Tibet'in çıktığını belirterek Tibetlilerin ırkî yapıları ve tarih sahnesine çıkışları, Çin'le olan mücadeleleri teferruatıyla anlatılmaktadır. Bu arada Açına sülâlesinin 670'lerden itibaren tarihlerinin kapandığını söylemektedir.

"Halkların teşekkülü" anabashlığı altında Gök-Türk İmparatorluğunu oluşturan halkın etnik yapısı bildiğimiz bilgiler dahilinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Çin'in idâresi altında bulunan Türkleri Kutluğ'un teşkilatlandırarak Çin'e karşı isyan ettiğini kitabelerin rehberliğinde anlatarak, bu sırada Çin'de iç karışıkların çıkmasının Kutluğ'un işine yaradığını, Uygurların Çinin yanında yer alırken, bölgedeki diğer Türk halklarının (Türgiş, Hunların torunları Hun-yu) onun yanında yer aldıklarını ve ölümüne kadar (693) devletin ilk temellerini attığını kaydetmektedir.

Kapgan Kağan'ın Hakanlığı yeniden kurması, Türk-Çin savaşları, Türgişlerin bazen Çin bazen Türk tarafını tutmaları, Tonyukuk'un kumandanlığı ve kazandığı zaferler, Çin'deki darbe ve hükümdar değişikliği, Arapların Çin ve Soğdiyana'ya hücumları, Kuteybe b. Müslim'in başarıları, Hakanlığa bağlı halkların (Karluk, Tataba, Kidan, Uygur) Kapgan Kağan'ın uyguladığı sert politika yüzünden isyan etmeleri ve Kül-Teğin'in amcasından hakanlığı kurtarma görevini alarak isyanı bastırması, Kapgan Kağan'ın bu arada Dokuz-Oğuzlar üzerine yürümesi, onun yokluğundan faydalanan Karlukluların Kül-teğin'in koruduğu hanlık otağına saldırımları ve hezimete uğratılmaları, Kapgan'ın ölümünden sonra Kül-teğin'in ağabeyi Bilge'yi tahta oturtması, Kül-

tegin, Bilge ve Tonyukuk'un elele vererek Hakanlığı çok güçlü bir duruma getirmeleri, Çin'e karşı başarılı zaferler kazanmaları, Tibetliler, Kidanlılar, Uygurlar ve Tatabalarla mücadele etmeleri ve Bilge'nin barış politikası güderek 722'den 741'e kadar hakanlığı barış içerisinde yaşatması, Kültegin'in 731'de, Bilge Kağan'ın ise 734'de ölmeleri ve yerine oğlu kitabeleri yazan Yolog Tegin'in geçmesi ayrıntılarıyla verilmektedir.

Yazar, "kitabelere" de bir anabaşlık ayırarak onların Türk tarihi açısından önemi, bulunuş şekilleri ve konuları üzerinde durarak, her üç kitabenin konularını karşılaştırarak vermektedir. Burada yine Gök-Türk hakanlığının yaşadığı coğrafya ile Türklerin sözlü edebiyatları olan destanlar anlatılmaktadır.

"VIII.yy'daki Tibet ve Türgişler" anabaşlığında bunların durumları verilerle, Tibet-Çin mücadelesi ve yapılan savaşlar anlatılmakta, Türgişlerin Kara ve Sarı diye ikiye ayrıldıklarını, Kara Türgişlerin başında Su-lu'nun bulunduğunu, Kara ve Sarı Türgişlerin onun yönetiminde birleşerek Tibet ve Araplara karşı başarılar kazandıklarını, Araplara Orta-Asya yolunu kapadıklarını, ölümünden sonra hakanlığında iç isyanların başladığını ve kendisinden sonra gelenlerin Çin'in yanında yer aldıklarını belirtmektedir.

II.Gök-Türk Hakanlığı ile yanyana yaşayamayacağını anlayan Çin'in onlar üzerine sürekli asker göndermek zorunda kaldığı için 10 askeri garnizon oluşturduğunu, bu arada hakanlık içinde Yolog Tegin'in ölümünden sonra Basmıllar, Karluklar ve Uygurların birleşerek yönetimi ellerine alıp duruma hakim olduklarını belirtmektedir.

Uygur Hakanlığının kuruluşuna da yer vererek, bu hakanlığın diğer Türk devletlerine nazaran tamamen başka prensipler üzerine devletlerini kurduklarını ve dokuz boyun yönetici olmayan fakat esas unsurları teşkil eden Toku-Oğuzları meydana getirdiklerini, Telesa kabilelerinin bunlarla aynı statüde olduklarını söyleyerek, Moyançur-şad (Moyen-çor)'ın tahta oturuşu, iç mücadeleler, Kidanlar ve Tatarlarla yapılan savaşlar ile Manihizm'in Uygurlar arasında yayılışı ve bunun neticesinde çok kısa bir sürede kültür değişimi (alfabe değişimi, şehirleşme, ziraatin gelişmesi..vs.) yaşadıklarını ama yine de bu dinin onların savaşçı ruhlarını bozmadığını belirtmektedir.

"VIII.yy'da Tibet" anabaşlığı altında Tibet'in bu yüzyılda özellikle 767'den sonraki siyasî durumu üzerinde durarak, Tibet-Çin, Tibet-Uygur arasındaki bazen yakınlaşma bazen de savaş ile biten münâsebetleri detaylı bir şekilde vererek, Uygur hakanlığının sonunu Tibet, Karluk ve Kırgızların hazırladığını ve IX.yy'da hakanlığın yıkılarak ancak küçük bir hanlık şeklinde varlığını devam ettirdiğini söylemektedir.

Kitap Uzak Doğu, Orta Asya ve Yakın Doğu'da bu süre içerisinde vuku bulan önemli olayların yıl yıl verildiği kronolojik tablo yani senkronik tablo ve anomastik tablo ile Açına Hanedanı Hakanları, Doğu Hakanlığı Hanları, Batı Hakanlığı Hanları, II.Hakanlık Hanlarının bir listesi ve dizin ile son bulmaktadır.

Yazarın ifadesiyle 1935 yılında yazmaya başladığı bu eseri İslâm Öncesi Türk Tarihi açısından oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Kullandığı kaynaklar özellikle verdikleri bilgiler mübalağalı olsa da ana kaynak niteliği taşıyan Çin yıllıkları ile kitabın yazıldığı yıla kadar bu sahada araştırma yapan Batı, Rus ve İslam kaynaklarıdır. Yazar, bu kaynakların büyük bir kısmından faydalanarak bunları iyi bir tahlil süzgeçinden geçirmiş ve neticede ilim âlemine çok detaylı ve güvenilir bilgiler kazandırmıştır.

Kitap da eser'in ilk defa nerede ve ne zaman basıldığı verilmemektedir. Elimizde eserin 1993'de Moskova'da basılmış Rusça orijinali bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki bunun ilk basım tarihi olup-olmadığını bilmiyoruz.

Eserde VI-VIII. yy'daki Gök-Türk ve Uygurların siyasî ve kültür tarihlerinden başka Çin, Tibet tarihinin de detaylı; Türgiş tarihinin ise kısmen işlendiğini görüyoruz.

Yazar "Tölesler" olarak adlandırdığımız grubu "Telesalar" şeklinde adlandırmaktadır ki bunlar eski Hun boyları olarak kabul edilen ve bütün Orta Asya'ya yayılan kalabalık Türk kütellerinin bütünüdür.

Gök-Türklerde Hakanlığın doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığını yazar da belirterek batı için Tarduş, doğu için Tolis kelimelerini kullanmaktadır.

Ayrıca bilindiği gibi Tarduş, Uygur, On-Ok, Oğuz, Hazar, isimler gibi Türk soyundan gelen kütellerin türlü teşkilatlanmalar yüzünden aldıkları isimlerdir ve yazar da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ancak Basmılları da Türk kabul etmektedir ki İ.Kafesoğlu'na göre bunlar yabancı bir kavim olup zamanla Türklerle karışmışlardır.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer konu yazarın Eski Türkleri "barbar" kabul etmesidir. Bunu kullandığı özellikle batı ve Rus kaynaklarında Türklerin sürekli "barbar" bir kavim olarak kabul edilmesinin yazarı da etkilediği şeklinde düşünebiliriz. Nitekim yazar bir savaş sonrasında yapılan yağmayı "katliam" şeklinde göstermekte ve bunu onların barbarlığına vermektedir. Halbuki her millet savaşın sonra bu tür yağma hareketleri yapar. Önemli olan barış zamanında bunların yapılmasıdır ki işte asıl o zaman "katliam" olur ki kitap da bu husus da hiçbir bilgi verilmemektedir.

Netice olarak diyebiliriz ki günümüzde kitabın verdiği bilgiler Türk ilim âleminde artık bilinen bilgilerdir. Türkiye'de özellikle 1980'lerden sonra yapılan çalışmalarda Gök-Türkler ve Uygurlar hakkında oldukça fazla eserler ortaya konmuş ve her iki Türk Hakanlığının eldeki bütün kaynaklar kullanılarak tarihlerinin büyük kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. Eserin yazıldığı yıllar göz önüne alınacak olursa o yıllarda bizim ancak 1980'den sonra ulaşabildiğimiz bilgileri ihtiva etmesi eserin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çok daha önceleri Türkçe'ye kazandırılması gereken bu eserin geç de olsa Türkçe'ye kazandırılmasının ilme yapılan en büyük hizmetlerden biri olarak kabul ediyor, titiz bir araştırmanın ve çalışmanın ürünü olan bu eseri Türkçe'ye güzel bir şekilde tercüme eden çevirmenini de kutluyorum.

Dr. Muallâ UYDU YÜCEL